

A nagyérdemű

Hajdanában a halottképek tollpihét vagy gyertyalángot húzogattak jobbra-balra az elköltözött orra alatt, tükröt tartottak a szája elé, s ha rezdült a pihe, ha hajlott a láng, ha homályos lett a tükör, tudták, nem szállt el még a lélek, pislákol a porhüvelyben. Nem szabad temetni!

Milyen hévvel és kárörömmel hirdetik sokan, hogy a Gutenberg-galaxis romhalmaza maga alá temette az olvasót, régi, szép, ódon nevén a *nagyérdeműt*.

Tévednek. A tollpihe, a gyertyaláng még megrezdül, a tükör homályos. Van és lesz olvasó, ha mi, irodalomértelmezők, nem ijesztjük el a „referenciális, transztextuális, releváns” stb. tolvajnyelv szörnyszülőtteivel. Ha azt mondjuk, amit ő, a nagyérdemű: ez tetszik, mert szép, mert vidám, mert kacagtató, ez megsirat, de meg is vigasztal, ez szórakoztat, felüdít, kikapcsol, ez új vizekre visz, ez meredélyek szélére kalauzol, megmutatja a mélységeket, de nem lök bele, ez világítótorony, segít kikerülni a zátonyokat, ez teremtett világával fedteteti velünk, hogy „isa pur es homuu vogymuk”.

Íme, egy kísérlet a nagyérdemű nevében!

Az eposzköltő

Tornai József (1927) szivárvány-gyalogösvényének egyik sarka Dunaharaszti valamelyik fűzesének tócsájába süllyed, a másik sarka Keleten, Indiában vagy Tibetben, Buddha lába előtt éri el a földet, és ő gyanútlanul, akár a napkeleti bölcsek, akár a látnokok, táltosok, jön-megy a két pólus között. A Duna kanyarulatának bozótosait, az erdők tisztásait éppen olyan könnyedén veszi birtokába, mint a Mahábhárata, a Rámájana kétsoros versegységeit, a slókákat vagy az eposzok transzcendens mezőit. Nem érzünk, nem látunk különbséget például

HEGEDŰS IMRE JÁNOS (1941) Székelyhidegkúton született író, irodalomtörténész. Benedek Elek monográfusa. 1984-ben Ausztriába emigrált. Munkatársa volt a *Bécsi Naplónak*, tudósítója a Szabad Európa Rádiónak.

a következő két lírai hely, a két költői kinyilatkozás között: *Mezítláb, énekelve* vagy *Fejem alatt telihold*.

Rendhagyó bátorság kellett ahhoz, hogy – őseit megnevezve – a csillagos égre mutasson: *Csillaganyám, csillagapám. Összes versek, I-IV* (Bp., 2004, Gondolat.)

Csak úgy szabad hozzáúlni a négy kötet lírai anyagához, ha van affinitásunk, ha van igényünk a gondolat, a fantázia végtelensége iránt, ha követni tudjuk a föld, az ég mozgásait és az ember legnagyobb akarásait. Ennek a műfaja az eposz. Tornai legkisebb verstöredékében, legtömörebb epigrammájában is benne van a kozmikus nagyság, az ősidő, az ősrobbanás víziója.

Mindez ködösítés nélkül. Ritka manapság a lélek, a szellem, a személy(iség) demokratizmusa, a művészet demokráciája, de szerencsére Tornai József úgy görgeti maga előtt hatalmas tudását, világkultúráját, hogy lényegi tartalmát a disznópásztor is megérti. De nem is a megértés számít, nem a megértés fontos, hanem az azonosulás. Tornaival olyan könnyen tud azonosulni a nagyérdemű, mintha részese, társa lenne az alkotásban. Meghallja a „Hívó Hangot”, különösebb nehézség nélkül el tudja képzelni a „piros tornyot”, az „évigigő földet”, az „aranykaput”, az „időtlen időt”, az „isten-semmit”, a „pünkösdi lobbanást”, a „sikoltozó rózsát”, a „síró metaforákat”, az „életmadarat”.

Mindezt magához veszi az olvasó, hogy aztán a képzettársítások dzsungelében ébredjen föl, ahonnan csak úgy tud kitalálni, ha újraolvassa a *Csillaganyám, csillagapám* négy hatalmas kötetet, a több mint ezer oldalt. Nemcsak megvilágosodik ezáltal, hanem azt az utat is bejárja, amelyik átvezet a XX. századból a XXI. századba.

Tornai szép, meleg, biztató szava szól az olvasóhoz a kötetek hátlapjára írott fülszövegben: „A magyar vers még él, mint a nyelv is, s ha lesz kultúránk, nem múlik el a most kezdődő XXI. századdal sem.”

A magyar Rilke

Shakespeare-kutatók jártak Magyarországon, s nagy álmélkodással vették tudomásul, hogy az ő Williamjük a legnagyobb magyar költő.

Igazuk volt. Olyan gazdag a fordításirodalmunk, hogy nem lehet meghúzni a határt, nem tudjuk, meddig tart a magyar irodalom, és hol kezdődik a nagyvilágé. Amelynek mi is része vagyunk!

Ha igazi, nagy eseményt keresünk a közelmúltunkban, Bátori Csaba (1956) monumentális vállalkozására kell vetnünk vigyázó szemünket. Húsz év munkájának tonnás eredménye a négy vaskos kötetben, 2560 oldalon Rainer Maria Rilke: *Levelek, I-IV*. (Budapest, 2014, Napkút Kiadó).

Bátori a legszilárdabb híd jelenleg a germán és a magyar írásbeli kultúra között (József Attila teljes életművét tette le a német olvasók asztalára), tökéletes nyelvtudását mint gyakorló költő és esszéíró hasznosítja, így munkája szeren-

csés ötvözetek kohójában született, a szó nemes értelmében műfordítás, művészi tolmácsolás, magyarázás.

Indokolt a kérdés: Meg tudja-e szólítani a száz évvel ezelőtt élt, német nyelven író európeér a mai magyar olvasót? Van-e tanulságos vagy megrázó üzenete?

„Fausti életszomj, tudásszomj... sugárzik a rengeteg levélből” – írja Füleki Gábor (*Episztolák óceánja*).

Már ez a konok rilkei akarat elegendő ok arra, hogy ébredessen a digitális háló fogságába esett XXI. századi emberben a vágy, az ősi ösztön, hogy ne manipuláltan, hanem önállóan, belső indítékoktól hajtva, Faust módjára gondolkodjon és cselekedjen. Hogy kutassa szenvedéllyel az élet és a lét értelmét, tartalmát.

Bármilyen bonyolult és elvont Rilke létértelmezése, a „Sein” magyarázata, visszatérhetünk hozzá, mert az ember pszichéje nem változik olyan szédületes iramban, mint a külső tárgyi világ. Igaz, Rilkét mindenekelőtt az érdekelte, mire van szüksége az alkotónak, mi az, ami benne a teremtő erőt örök forrponton tartja?

Szerinte (leegyszerűsítve) két ellentétes, egymásnak látszólag ellentmondó tény, állapot, körülmény: a világ, az élet zajlása és a magány. Életélmény-halmaz és elmélyülés, néma meditáció. Ahogyan azt a próféták és Krisztus cselekedte.

Ez a levelek állandó, visszatérő kérdésfelvetése. Emiatt nemcsak járta Rilke Európát, hanem lakta is, a nagyváros (München, Párizs) éppen annyira izgatta, mint a csendes vidék (Worpswede, Észak-Németország). Áthajózott Afrikába, leborult az egyiptomi kultúra előtt, s közben vagy ezek után (akárcsak a mi Páskándi Gézánk Apáczai Csere János) tornyot választott magának, a Trieszt melletti Duinóban, később, élete végén a svájci Muzot-ban rejtőzött el a világ elől.

Valóban elrejtőzött? Vajon nem a világ rejtelseit fedezte föl petróleumlámpa és gyertyafény mellett hideg, középkori falak között? Paul Valéry szerint, aki meglátogatta Muzot-ban, túllépett a való világon, a „tisza idő” birodalmába érkezett:

„Úgy tetszett, kedves Rilke – írta a nagy francia –, mintha Ön a tiszta időbe zártan élne, s féltettem attól az egyhangú, áttetsző élettől, amely az azonos napokon át világosan láttatja a halált.”

Ez lenne a „tisza idő”? Az a sáv, az a zóna, amely az élet és a halál közt húzódik? Ez a gondolat feszül a kőbalta emberétől Einsteinig, Stephen Hawkingig, Mocsizuki Simicsiig?

És mekkora élmény volt számára mindenhol, ahol csak eljárt, a táj és az emberkéz alkotta objektum, a kőfal, a templom, a torony, a szobor, a palota közötti kapcsolat, harmónia vagy diszharmónia! Nem ok nélkül lett lelki-szellemi atyja és barátja a nagy francia szobrász, Rodin. A fa, a kő, a fém megmunkálása mindig nagy testi és szellemi energiákat mozgósított az emberben, s Rilke leborult a tárgy előtt, különösen, ha azokba az amulettek, a talizmánok szelleme költözött. S a magyar olvasónak innen csak egy lépés Nemes Nagy Ágnes tárgy-szemlélete, tárgyversein könnyen fölismerhető Rilke hatása.

Az örök téma, a férfi és a nő viszonya is ott gomolyog a levéltengerben. Vagy – Rilke szerint – inkább a nő és a férfi viszonya. A hurrikánok erejével hatott rá Mariana Alcoforado leveleskönyve, a *Portugál levelek (Lettres portugaises)* s annak sugallata: a szerelem magháza a nő, abból csírázik ki az élet, a férfi csak haszonélvezője az élet-szerelem újratermelődésének.

Az élet határait firtatta, feszegette szívós kitartással. A köztes lény, az angyal érdekelte, azzá akart válni még földi életében. Chartres-ban, ahová Rodinnel és annak feleségével kirándult, pillantott meg egy angyalszobrot a dóm homlokzatán napórával a kezében, ekkor, itt omlik be Rilke gondolatrendszerébe az idő, az idő állandósága és pillanatnyiséga, az idő múlása és örök volta. Az idő, amelyik az ember számára létezik, az univerzumban viszont ismeretlen.

Nem esős vasárnap délutánra való olvasmány a levélfolyam. Szondi György, a Napkút kiadó vezetője és Bátor Csaba, a műfordító évekre ellátta pompásan hömpölygő, néhol lírai ritmusba átcsapó szövegtengerrel a magyar olvasót. Jó médiumba érkeztek a levelek, mi, magyarok hallani véljük a sírva is mókázó Mikes Kelemen lúdtollának percegését, és látni véljük Kazinczy mester sápadt arcát, aki milliónyi levelével támasztotta fel halottaiból a magyar kultúrát.

Tamás Menyhért úttalan útjai

Nép, haza, nemzet. Nincs a jelenkorban még egy költőnk, prózaírónk, aki számára olyan egyszerű, poétikai áttételek nélküli volna a három eszmény, szent fogalom, idol, szakramentum, mint Tamás Menyhértnek (1940). Pedig egyéves korától az országút volt a hazája, szerencsére pillanatig sem hullott le válláról a csíki bujdosódal (*Mikor Csíkból elindultam, jaj...*) csíkos tarisznyája, abban vittek, menekítették ősei Madéfalváról Bukovinába azt, ami vagyonukból megmaradt: az archaikus népi imádságokat, a balladákat, a ráolvasásokat, a siratóénekeket, a népdalokat, a fájdalmas-vidám ritmusképleteket, miközben a „civilizált” Nyugat a „fény századában” (1764) ágyútűzzel népiirtást követett el.

Egyéves, amikor Hadikfalváról Bácskába költöznek, onnan Dunántúlra, Tolna megyébe futnak. S felnőtté válva beteljesíti a Törvényt, az Ótestamentum prófétáinak fátumát: az ad a legtöbbet, aki legkevesebbet kapott.

Tamás Menyhért úgy nőtt bele a családjá, a rokonsága, székely népe kultúrájába, mint fa az áldott földbe, s most, mint jó gazda, két kötetben adta ki a betakarított termést:

Elfelé utak, I. kötet: Válogatott és új versek; Elfelé utak, II. kötet: Regények (Budapest, 2015, Nap Kiadó).

Mintha nyelvünknek csak az ősgyökeiket használná, nincs felesleges szava, de elvenni sem lehet egy szótagot se abból, amit leírt. Kelet mozaikkockáit rakták le úgy, ahogy ő a szavakat, a rend, a fegyelem parancsszava szerint alakulnak a minták. A kútásók szenvedélye hajtja, mind mélyebbre és mélyebbre hatol a tömör rétegekben.

Alkata predesztinálta erre a sűrű szöszövéssé, de Csíkmadéfalváról Bukovinába, onnan a Bácskába, Bácskából Tolnába riadó töredék népe ajándékozta meg olyan archaikus nyelvvel és kultúrával, amelynek szálai, kötései legalább Levédiáig visszanyúlnak.

Nem öltözteti tájszavak szöttesébe a verseit, inkább tömörít, mint a balladák, és szagatja a nyelvet, mint ahogyan félreverik nagyidő előtt a harangot.

Úttalan utak vándora-menekültje, ezért csontvelőig hatolt beléje az érzés: nincs nagyobb parancs, mint a Haza, amelyet nemcsak keresni, *hanem teremteni kell*. Kőbe, bronzba is véshette volna 2008-ban a *Rések* kötetének „Elő- és utó-versét”:

*Nincs valahol, csak az itt,
és nincs majdan, csak a most –
vértetten is vallani:
e hazátlan haza a Hazám!*

Kétágú fa a Tamás Menyhért életmű, a líra mellett, ugyanabból a gyökérszétből, nemes próza törzse nőtt fel, olyan sajátos szövegképződmény, amelyik legendába emeli a hétköznapiakat, a szüleit, a családját, a bukovinai székely népét, és kézzelfoghatóvá teszi a szakrális méltósággal föltálat mondát, legendát (*A Szent Anna-tó regéje, A csodabárány*).

A csoda olyan természetességgel következik be munkáiban, mint ahogyan reggelre lehull mezők virágaira a harmat az égből. Rege hozza hullámtaraján a történelmet, és regévé változik a történelem.

Tamás Menyhért azokon a partokon kötött ki a XXI. század elején, ahol a modernitás egybeolvad a klasszikussal, a hagyományossal, az archaikussal. Ez írásművészetének nagy titka, ez vált ki katartikus élményt az olvasóból.

Vasárnapok költője: Kalász Márton

A legszebb lángot, a költészet fáklyalángját Kalász Márton (1934) Tamás Menyhért népétől, a bukovinai székelyektől vette át, akik az ő szülőfalujába, Somberkebe, az ő szülőföldjére, Dél-Baranyába is menekültek a vad, szerb partizánok elől 1944-ben, s archaikus nyelvüket, virágos, metaforikus, talányos szófűzésüket adták a kapott hajlékért cserébe.

Ebbe nőtt bele Kalász Márton – előtte a német nyelv egyik nyelvjárását beszélte –, úgy vette magához a bukovinai székelyek beszédét, mint az Úr testét, s a mai napig sáfárkodik vele. Följegyezték: az „Este van már, este van, Andrásfalva messze van...” kezdetű népdal volt ennek az átvételnek a kísérő zenéje.

Ha emelkedett lélekkel (mert csak úgy szabad) veszi kézbe az olvasó Kalász Márton *Összes verse* (Budapest, 2009, Magyar Napló) kötetét, ámulat, révület

tölti el, bátortalanság keríti hatalmába: Vajon meg tud-e birkózni ezzel a gazdagsággal?

Aztán eloszlik a bizonytalanság, más hangulat, más érzés uralkodik el rajta, ahogy halad a versrengetegben, meggyőződik arról, hogy szelíd derű költője Kalász Márton. Nem lehet bántó számára ez az olvasói vélemény, mert azt is tudjuk róla, hogy nem ismeri a megalkuvást, eddigi életének minden órája, perce szívós küzdelem volt az emberi tisztaságért, a becsületért, hajlíthatatlan jellemért.

Be kell hát lépni azon a kapun, amely mögött – saját szavát idézve – „felhőfénylése lesz a versnek”.

Tér és idő szorításában a szakértők által elfogadhatatlan esztétikai normába kapaszkodunk, s a „kedvenc” Kalász-versnél állapodunk meg. Címe: *A szökött ló elégiája*.

Egy elszabadult ló vágat a végtelen irányába. A tájelemek (fűzfaág, kecskerágó, papsajtos út, fahíd) létezők, de a tér elvont, furcsa, különös, a ló is az, hol törpe, hol óriássá nő, nem azonos a népmesék táltosával, nem mindenható, nem mindentudó, szorongás, tétovaság, magány kínozza. Társra, közösségre vágyik. Talán nem is ló. Talán ember? Az elárvult, bizonytalan jövője felé rohanó ember?

Az absztrakt világ leheletfinom szele oszlatja a kételyt:

*égi rét fürtös virágát
tereli halkán a szél
hús finom párája libben
csontban a láz elalél*

*s áll ez a szegény szökött ló
szűkölvé kapar s nyihog
s épít a homály köréje
sok tüskés karám-dúcot*

De jó lenne megszabadulni minden szorongásunktól, minden félelmünktől! Kalász Márton eredeti családneve Christmann volt. A Christkind a legszebb ünnepünk, a karácsony szimbolikus figurája, jelenti a megváltó Kisjézust, az ajándékot hozó angyalkát, a boldogságot, az örömet.

Jöhetnek az asszociációk!

Esszébe oltott tudomány

Belterjessé vált az irodalmunk a XXI. század elejére. A nagy hullámverések hiányában sima végtelenségévé vált a környező világ, s a horizontot ködfelhők takarják.

Frissítő légmozgást más területekről, a zenétől, a festésztől, a szobrászattól lehet várni, ennek a légmozgásnak a bajnoka (és gályarabja) Szakolczay Lajos (1941) már évtizedek óta. Hihetetlen, milyen sok irányba tájékozott!

Irodalom, zene, sport, festészet, szobrászat, építészet egyaránt munkaterülete, sőt szenvedélye, s éppen ez a szenvedély, ez a megszállottság emeli szép-irodalmi rangra írásait. Majd minden tanulmánya, tárlatmegnyitója, portréja nemes esszé, újraalkotása mindannak, amit okos ésszel, fürkésző szemmel megfigyelt. S a termés beérett, ezeroldalas könyvben jelentette meg mindazt, amit a múlt évezred végén és ennek az ezredévnek az elején alkotott: *Nagybányától Piccassóig* (Budapest, 2015, Napkút Kiadó).

Ismét egy korszakalkotó nagy munka, olvasmány, kézikönyv, gondolatfolyam, amely kiadvány háttérében kiváló szerkesztő, felelős írástudó, Szondi György áll.

Szakolczay Lajos páratlan értékű kalauzt nyújt felénk, az elbizonytalanodott zenehallgatónak, sportrajongónak, tárlatnézőnek, irodalomrajongónak jelzi a homokviharban, hol van még járható út. Arcok villannak föl, párbeszéddek zsongnak, tárlatmegnyitók sorjáznak, s a hallgatót, a nézőt, az olvasót, egyszóval: a műélvezőt megüli a gond, a kortárs művészetünk, a kortárs irodalmunk gondja, de Szakolczay kibogozza a gondok kötélsomóit, remek stílusával s híres kedélyével léghajóra ültet, felvisz minket abba a magasságba, ahonnan valóban Nagybányától, a híres festőteleptől Párizsig lehet látni.

Az a jó, hogy nem fulladunk bele a szövegtengerbe, elúzi az unalmat a választékos stílus, az esszét teremtő igyekezet. A címben ígért nagybányai festők-ről így ír:

„Iványi Grünwald zárt fegyelmű titokzatossága és mély tűzű olajának bensőséges telítettsége (Völgyben, 1900) például Boromiszanál (A liget, 1914) ...élesen vágó sugárkévék artisztikus táncává szelídül, bár a magányos zölddek kontrasztja valaminő drámaiságot sugall a mértani rendnek” (*Nagybánya fényei*).

Picasso híres vonalvezetéséről, bűvös mutatványairól elmélkedve korokat, stílusokat ránt egybe:

„Az összefüggő, az idegpályák rendezettségéről árulkodó és a 'tanuló' magabiztosságát, egyúttal a klasszikus ősök előtti főhajtását tanúsító nyugodt vonal – hol meg-megszakítva, a kontúr erősségét bizonyítva – természetesen más-más módon viselkedik a görög-római (és életélvezeti) tájak és bikaviadalok stb. felidézőjeként” (*A vonal filozófiája*).

Alig követhető, elvont, képszerű szöveg.

De túl az irodalommal lényegített valóságon, Szakolczay megtanult látni. Összetett látása van, azt is mondhatjuk, látja a zenét, látja a vonalak, formák, alakzatok, színek zsi bongását, látja azok önállósult életét. Ezt a látást lenne jó megtanulni tőle, erre jó ez a most megjelent hatalmas gyűjtemény.

Kalandozásai ellenére Szokolczay a szó legnemesebb értelmében irodalmár, irodalomtudós, azt elemzi, magyarázza, teremti újjá ezernyi árnyalatban. A *Va-laki jár a fák hegyén* esszéjét így kezdi:

„Isteni, égi vagy csak annak sugallata? A megváltás reményét hordozó, bű-neinktől megfosztó, a személyt és a sorsot... kegyelemben részesítő ajándék?... Világírányító erő, még a keservek hatalmát nyögőnek is felszabadító példa? Örökös keresés, a magunkra – és az Istenre – való találás boldogságos öröme?”

Túllépi ezzel a kérdészuhataggal a szakirodalom határvonalát, magával rántja az olvasót a művészetek élménytengerébe.

Kovács András Ferenc sistergései

Mint a láva, amikor eléri a tenger vizét, úgy sisteregnek Kovács András Ferenc (1959) szavai, amikor a vers öntőformáiba lötytyinti azokat. A még élő, nagy klasszikusok mellé lépett föl a parancsnoki hídra, és joggal, mert minden munkáján ott a jel: jogos utód, új fejezetet nyitó, XXI. századi poéta doctus.

Míntha csak a hármasszám ősi babonáját igazolta volna, harmadik zseninek született Dsida Jenő és Páskándi Géza után Szatmárnémetiben.

Akárcsak minden nagy formátumú alkotó világában, nála is megvan a híres kettősség: szabálysértő garabonciás, riadalmat keltő prikulics, hetvenkedő fenegyerek, ugyanakkor és mindezek után a forma, a nyelv törvényeit tisztelő, gondos művész. Ő a 4. Forrás-nemzedék vezére, pásztortűz, amely metaforát Arany teremtett, s amely az erdélyi irodalom klasszikusainak világított a Trianon utáni sötétségben.

Annyira szétágazó az életműve, hogy tanácsos nem kötetet, hanem egyetlen verset kiválasztani: *Erdélyi töredék*.

Értő kritikussai zsoldárnak nevezik, s valóban megismétli Dsida Jenő sikoltását, Reményik Sándor nemzetféltő gondját, Jékely Zoltán rémálmát. A három nagy erdélyi költőelőd kételye kínozza:

Milyen sorsot szán az Úr az erdélyi magyarságnak?

A vershelyzet elpusztult, megkopott, töredékes templomi freskó szemléléséből bomlik ki. Kimondatlanul is sorsszimbólum.

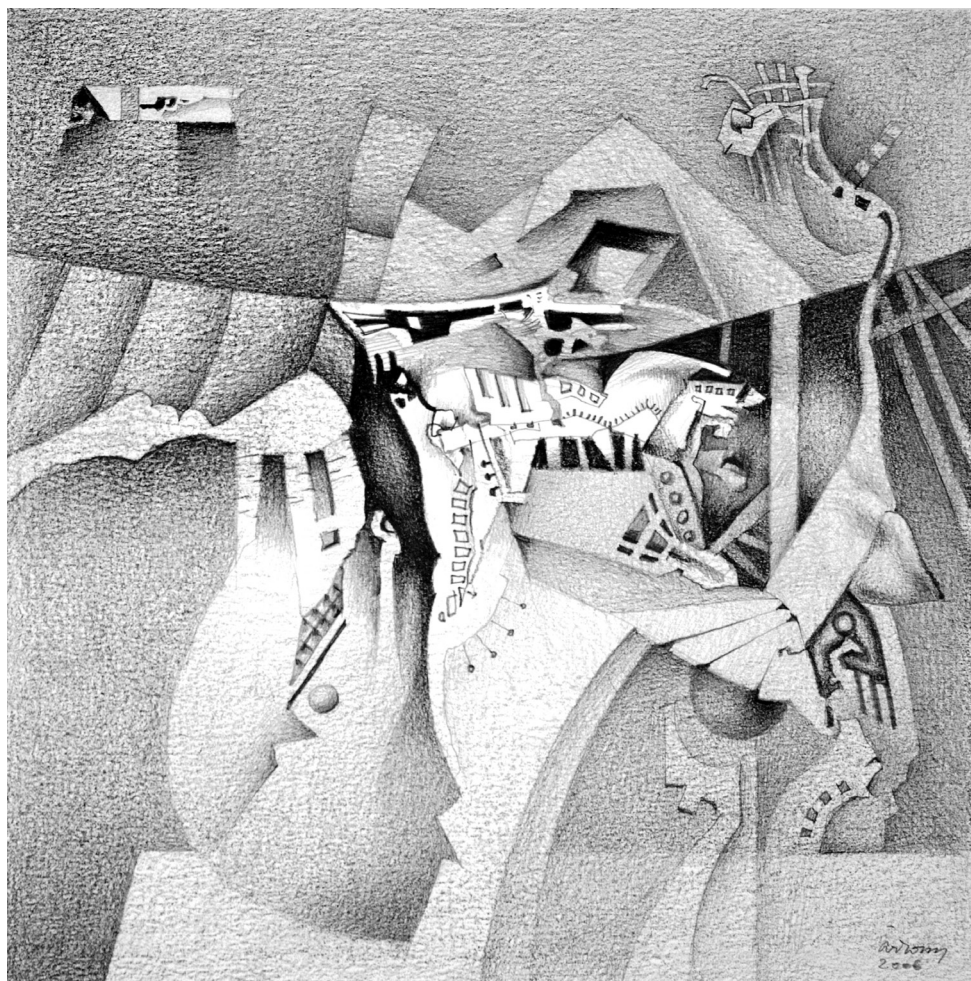
De a legendák tudnak feltámadásról, mártírok, szentek kora jött el Erdélyben, a foszlányokból, a diribdarab vakolattöredékekből összeáll az egykori tabló:

*Olyak leszünk mi: láthatatlanok,
Lappangva mészben, szétmaró időben
Isten se tudja: megvagyunk-e még,
S hogyan, miért, hány vak réteg mögött
Várhatja ráncok hős feltámadását.*

*Olyak leszünk, mint megkopott legendák,
Mártírok, szentek, üdvozült pogányok
És poklok, mennyek, végítéletek,
És elkendőzött, nagy kálváriák
És krisztusos képeknek roncsai –*

Időtlen a vers, az ezredváltás előtti és az ezredváltás utáni korba egyaránt beleillik, mert a zsoltárírók megrendülése, törhetetlen hite zeng, zúg benne.

A legendás KAF, a marosvásárhelyi *Látó* folyóirat főszerkesztője jelen korunk meghatározó művésztitánja garancia, megnyugtató biztosíték arra, hogy a magyar líra ezeréves tündöklése nem halványult el.

Árkossy István: Fogalomzavar (ceruza, 2006)